

Székely hanglejtésformák: Egy székelyudvarhelyi esettanulmány

Huszthy Bálint – Sándor Báborka

1. Bevezető

A magyar nyelvjárási hanglejtésformákat meglepően kis érdeklődés övezi a nyelvészeti szakirodalomban. A magyar nyelvben az alaphangmagasság (továbbiakban *f0*) változtatásának elsősorban mondatszinten van jelentésmegkülönböztető szerepe, vagyis a magyar intonációs, és nem tonális nyelv (Gósy 2004: 187). Ennek ellenére bizonyos nyelvjárásokban – ahogy szórványosan a köznyelvben is – morféma szintjén is jelölhet jelentésbeli különbséget *f0* változtatása, ilyen például az *-e* morféma esete, valamint az eldöntendő kérdések jellegzetes emelkedő-eső hanglejtése is tekinthető morfológiai jelölésnek.

Továbbá egyes nyelvjárásokban a köznyelvinél sokkal változatosabb intonációs szerkezetek is megfigyelhetők; többek között erre figyelt fel Csűry Bálint is, aki voltaképpen az egyetlen nyelvész, aki behatóan foglalkozott a magyar dialektális intonációval (Csűry 1925a, 1925b, 1925c, 1930, 1935). Csűry elsősorban a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáit mutatja be, a kornak megfelelő technikai módszerekre támaszkodva lekottázva azokat, ám a székely és a csángó mondathanglejtésről is ír.

A magyar köznyelvi hanglejtéssel sokan foglalkoztak a közelmúltban (vö. Varga 1990, 2002; Markó 2007, 2014; Gyuris–Mády 2014; stb.),¹ ám eddig kimaradt a mélyreható vizsgálatok köréből a téma egyik legizgalmasabb nyelvjárási vonatkozása, a székely dialektusokban felbukkanó intonáció. A székely nyelvjárások minden nyelvi szinten olyan rendkívüli változatosságot mutatnak, amely az olasz és a német nyelvjárásokéhoz hasonlítható. A prozódia tekintetében azonban meglepően egységesek, és ismeretesek az igen kirívó, magas hangon „énekelt”, későn eső-ereszkedő hanglejtésformáikról. A székely intonáció nemcsak egységesnek, de igen stabilnak is mondható: informális megfigyelések alapján (melyek későbbi kutatásokat követelnek) Erdélyből elszakadt székelyek

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Surányi Balázs (szerk.) 2021. Nyelvelmélet és dialektológia 5. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. ISBN 978-963-308-416-8. 107–129.

¹ Továbbá Mády Katalin (2011–2015) „A magyar prozódia laboratóriumi fonológiai vizsgálata” című, a Nyelvtudományi Intézetben folytatott kutatási projektje is ehhez a témához kapcsolódott.

nyelvjárásvesztése esetén a sajátos intonáció tűnik a legmaradandóbb dialektális elemnek.

Ebben a tanulmányban egy nagyobb, tervezett kutatási projektum első szeletét mutatjuk be, szándékunk szerint elsősorban exploratív jelleggel, impreszionisztikus megfigyelésekre támaszkodva. A jövőbeni kutatás célja terepmunka során felgyűjteni a székely hanglejtésformákat, majd Praat (Boersma–Weenink 1992) segítségével kielemezni fő variálódási lehetőségeit és az intonációs görbe jellemzőit, a köznyelvi és más nyelvjárási hanglejtésformákkal összehasonlítva. Jelen esettanulmány egy 12 székelyudvarhelyi adatközlővel készített hanganyagra épül. Célunk a hanglejtésformák laboratóriumi fonológiai megközelítése, eszköz-fonetikai vizsgálat és fonológiai elméleti keretben való elhelyezés útján.

1.1. Szakirodalmi áttekintés

A magyar nyelvjárási intonáció vizsgálatának hiányosságaira Kontra Miklós (2020) is felhívja a figyelmet „Mi hiányzik a magyar szociolingvisztikából?” című konferencia-előadásában, illetve tanulmányában. Kiemeli, hogy Magdics Klára (1964) úttörő jelentőségű munkája ma is folytatásra vár, ugyanis azóta sem foglalkozott senki a magyar nyelvjárások összehasonlító intonációs vizsgálatával. Holott már a XIX. században emlegetnek a kutatók „éneklő” nyelvjárásokat – mint amilyen a debreceni és a székely –, ami Kontra (2020: 27) szerint annyit tesz, hogy az említett nyelvjárások intonációja eltér a köznyelvben megszokottól.

Kontra (2020: 28–30) három példamondatot hoz a székely nyelvjárásokból a köznyelvtől eltérő dallammenetek illusztrálására, egy budapesti beszélő kiejtésével összehasonlítva. Megállapítása szerint a fő különbség a székely és a köznyelvi intonáció között, hogy előbbiben két magas szótag hallható azokban a pozíciókban, ahol az utóbbiban csak egy. Három példamondatának releváns részleteit kiemelve: a székelyes „még a FALUba” kifejezés szemben áll a budapesti „még a FAluba”-val, hasonlóképpen a „még NEM BÁntottak” szemben áll a „még NEM bántottak”-kal, illetve „PUSKÁval is” szemben áll a „PUSKával is”-sal (Kontra 2020: 31). Mindezzel Kontra alátámasztja Csűry Bálint (1930) egyik fő megállapítását a székelyes intonációról, akinek észrevételeit a következő bekezdésekben részletesebben is áttekintjük.

Kutatási projektünk fő hivatkozási alapja tehát Csűry Bálint tanulmány-sorozata (Csűry 1925a, 1925b, 1925c, 1930, 1935), amely elsősorban a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáit vizsgálja, azonban megemlíti a székely és a csángó nyelvjárásokban előforduló mintázatokot is, valamint általános ismertetése az intonációs típusokról megfelelően illeszkedik kutatásunkhoz.

Csűry az egyes hangmenetekből formálódott hanglejtésmintákat két csoportra osztja: *nyomatéktalan* és *nyomatékos* mondathanglejtések; ezeken kívül foglalkozik a mellérendelt összetételekkel is, de kiemeli, hogy a mellérendelt mondatok egymáshoz való viszonya nem változtat az eredeti hanglejtésformákon (Csűry 1925a, 1925b, 1925c). A nyomatékos eset (a mindennapi beszéd leggyakoribb hanglejtése) Csűry szerint sokkal inkább nevezhető „élénknek”, mint a nyomatéktalan eset. A beszéd értelmi és érzelmi lényegét ezekben a mondatokban

fedezhetjük fel, míg a nyomatéktalan esethez általánosabb, nem szükségképpen egy meghatározott személyhez intézett mondatok tartoznak. Csűry a szamosháti nyelvjárásból sorakoztat fel példákat, melyek dallammeneteit „kottaszerűen”² jegyzi le.

A székely nyelvjárásból hozott példáit nem kategorizálja olyan részletekbe menően, mint a szamosháti hanglejtésmintákat, de kiemeli, hogy a székely nyelvjárást a hanglejtés alapján már első hallásra fel lehet ismerni, mivel a székelyek sokkal magasabb hangfekvéssel és nagyobb hangközökkel beszélnek, mint például az alföldiek. Ez a megfigyelés felveti azt a kérdést, hogy a székely beszélők vajon a saját hangterjedelmükön belül használnak magasabb regisztert, vagy csupán a magas tónusú szótagok gyakoribbak? Elképzelhető, hogy az alföldi beszélők hangközei ugyanakkorák, csak épp más pozíciókban jelenik meg a váltás, mint a székelyben. Ezzel a kérdéssel még foglalkozunk a tanulmány 1.2. és 4. részében.

Csűry megfigyelése szerint a székely mondathanglejtést a többi magyar hanglejtésformától két sajátosság különbözteti meg: a hang *menete* és *zárása*. A hangmenetet egyenletesen magas kezdetűnek tartja, ami annyit jelent, hogy a fráziskezdő (hangsúlyos) szótag hangmagassága nem esik le a következő szótagon, ellentétben a magyar nyelvterület legnagyobb részével, hanem több szótagon keresztül ugyanazon a hangmagasságon marad és csak a frázis vége felé válik ereszkedővé. Csűry szerint ez az eset a párbeszédes közlés jellegzetessége, de lezser beszéd során kérdésben vagy akár általános közlésben is előfordulhat. Ezt a megfigyelést támasztja alá Kontra (2020) is három idézett példájában. Számunkra szintén ez Csűry legfontosabb megfigyelése, mely kutatásunk alaphipotézisét is megerősíti, miszerint a székely nyelvjárások legáltalánosabb hanglejtésmintája a „későn eső” dallammenet (vö. 1.2., 3.1. és 4. részek).

A székely hanglejtés másik sajátossága Csűry szerint, hogy a mondat (illetve az intonációs egység) utolsó szótagján gyakran megemeli a hangmagasságot. Ez ugyan a szamosháti nyelvjárásban is létező jelenség, ám ott csak az állítmányra végződő mondatok esetében fordul elő. Csűry példáin azonban látható, hogy a székely nyelvjárásban olyan mondatokban is megfigyelhető ez a mintázat, amelyek nem állítmányra végződnek. Kontra (2020) erre a jellegzetességre nem hívja fel külön a figyelmet, ám adatai közül kettőben megfigyelhető mondatvégi tónusemelkedés. Kutatásunk korpuszában ellenben csak szórványosan tapasztaltunk hasonlót (ezek a hanglejtésminták jelölt esetei között fordulnak elő, melyeket a 3.2. részben tárgyalunk; vö. 3. táblázat/A-csoport). Ez több okból is adódhat: egyrészt abból, hogy adatközlőink budapesti környezetben talán tudatosan igyekeztek kerülni ezt az egyik leginkább székelyesnek ítélt jelenséget; még valószínűbbnek tűnik azonban az a feltételezés, hogy a székelyudvarhelyi nyelvjárásban (mely a székely dialektusok között a helyi sztenderdnek mondható) nem általános ez a sajátosság (vö. 3.2. rész).

² Azonban kiemeli, hogy a vonalra helyezett pontok nem hangjegyként értelmezendők. A jelzés sematikus, nem zenei hangmagasságra utal, hanem a szótagok egymáshoz viszonyított magasságát jelöli (Csűry 1925a).

Összefoglalva tehát Csúry megfigyeléseit, a székely párbeszédes közlés hanglejtésformái a kezdő tónus magasan tartásában, illetve a záró tónus jellemző emelkedésében ragadhatók meg. Ez a két sajátság Csúry szerint egész Erdélyben csak Székelyföldön fordul elő következetesen, ott azonban egységesnek mutatkozik a helyi változatok között is.

1.2. Hipotéziseink

A tanulmány fő célkitűzése a székely hanglejtés legalapvetőbb közös jellemzőinek fonológiai leírása egy székelyudvarhelyi esettanulmányra támaszkodva, amit a további terveink szerint egy összehasonlító elemzés követ majd más nyelvjárásokkal, illetve a köznyelvi hanglejtésmintázatokkal. Ehhez a bevezető tanulmányhoz egy egyszerűsített jelölésrendszert kívánunk használni, ahol mindössze két érték szerint vázoljuk fel a dallammeneteket: magas, illetve alacsony megjelölésű egységekre bontva az egy-egy szótagra eső hangmagasságot.

Az intonációban tapasztalható rendkívüli fonetikai változatosság (amely szám szerint nagyjából 75 Hz-től 500 Hz-ig terjed) fonológiai megközelítésben két értékre csökkenthető: magas tónusra (továbbiakban *H*) és alacsony tónusra (továbbiakban *L*).³ A változó két értéke közti különbség absztrakt, ugyanis az nem számokban, hanem a két érték egymáshoz képest való eltérésében ragadható meg: vagyis egy adott *H* bizonyos esetben egy másik mondatban vagy hangszínből feltűnő *L*-nél alacsonyabb Hz-értéket is mutathat, ha saját környezetében mindkettő megfelelő mértékben különbözik a vele szemben megállapított *L*-től, ill. *H*-tól (vö. a 3.3. rész elemzéseivel, ill. l. 9. ábra).

Az intonáció mérésének két értékre bontása működőképesnek tűnik a székely hanglejtésformákkal kapcsolatos hipotéziseink felvázolásához, legalábbis a jelenlegi laboratóriumi fonológiai keretben. Bár a mért *f*₀-értékek relatívak (ezek sok tényezőtől függhetnek, mint amilyen a beszélők neme, kora, hangereje, aktuális ellazultsága, beszédhelyzetbe való beleélése stb.), mégis kategorizálhatók *H* és *L* szerint, és az idiolektális különbségek ellenére is kirajzolhatók egységes hanglejtésminták.⁴

Ez alapján a hipotéziseink az alábbiak:

a) A leggyakoribb hanglejtésminta a székelyben a „későn eső” (amit a továbbiakban szakkifejezésként használunk): a mondategységek (pontosabban az

³ Az intonációs szakirodalomban általánosságban is használatos a *H* (*high*) és az *L* (*low*) jelölés, valamint ezek kombinációi, bár egész más megközelítésben és célokkal, mint ebben a tanulmányban (vö. Ladd 2008; Féry 2017). Jelen esetben nem dallamhangsúlyok és határjelző tónusok kategorizálásáról lesz szó, hanem egy absztrahált dallammeneti leképezésről, egy kétértékű *H/L* rendszerben.

⁴ Megjegyezzük, hogy a kutatás későbbi fázisában ezt a kétértékű *H/L*-rendszert feltehetőleg szükséges lesz kibővíteni, főleg nyelvjárásközi kontrasztok megragadásához. Érdeemes lehet azt is megfontolni, hogy a dallammenet jelölésére nem lenne-e célszerűbb hirtelen regiszterváltást jelző jeleket bevezetni (pl. /, \), illetve nyilakat használni a tonális egységek címkézésére használatos kategóriák helyett.

intonációs frázisok) utolsó magánhangzóján jelenik meg az alacsony tónus, míg az azt megelőzők magasak [HH...L]. Ez a mintázat a jelöletlen eset, az ettől eltérő mintázatok jelöltek.

b) A jelölt esetek között gyakoriak a H és L értékeket szélsőségesen változtató hanglejtésformák (pl. [HLHL]).

c) A székelyben a H és L közötti differencia nagyobb, mint más nyelvjárássokban, ill. a köznyelvben.

d) A székelyben mért H-tónusok f0-átlaga magasabb a köznyelvihez képest.

Összefoglalásképpen tehát úgy gondoljuk, hogy míg a magyar köznyelvre intonációs szempontból leginkább szűk hangterjedelem és ereszkedő dallammenetek jellemzők (vö. Gósy 2004: 189), addig a székely nyelvjárások általános jellemzői a tág hangterjedelem és a későn eső dallammenetek.

2. A korpusz

Kutatásunk, laboratóriumi fonológiai vizsgálat lévén, saját korpuszra épül. Előzetes elképzelésünk szerint adatközlőinket saját otthonukban kerestük volna fel, egyetlen térségre, Székelyudvarhelyre koncentrálva, azonban az aktuális járványügyi intézkedések okán végül nem nyílt lehetőségünk terepmunkát végezni. Úgy döntöttünk, hogy olyan adatközlőket választunk, akik jelenleg Budapesten tartózkodnak, ám életük nagyobb részét szülővárosukban, Székelyudvarhelyen töltötték. Emellett fontos volt számunkra, hogy a beszélők egymással is jó ismeretségben legyenek, ezzel is elősegítve a barátságos és fesztelen légkör megteremtését.

2.1. Az adatközlők

A felvételek elkészítése során összesen 12 adatközlővel dolgoztunk együtt (l. 1. táblázat). A beszélők a húszas éveikben járó székelyudvarhelyi születésű fiatalok, akik a városban végezték az általános és a középiskolát, és nem régóta tartózkodnak Budapesten. Mind felsőfokú tanulmányokat végeznek, vagy már rendelkeznek ilyen végzettséggel, valamint idegen nyelveken is beszélnek, románul és angolul mindnyájan, valamelyikük németül is. Az adatközlők szülei és nagyszülei szintén székelyek, akikkel rendszeresen tartják a kapcsolatot. A fiatalok Budapesten is székelyekkel töltik a legtöbb időt, így nem erőteljes a dialektális környezetből való kiszakadás. A hazuról hosszabb ideje távol lévő beszélőink idiolektusa (pl. 1. táblázat/1, 2, 3) ugyan mutat bizonyos fokú köznyelvesülést a hangállomány és a nyelvtani viszonyok tekintetében, ám intonációjuk megőrizte a székely jellegzetességeket.

Az adatközlőket három csoportra osztottuk (három baráti társaság tagjairól lévén szó), így három gyűjtési alkalmat szerveztünk meg. Fő célkitűzésünk volt, hogy fesztelen hangulatot teremtsünk velük, mert úgy véltük, hogy kötetlen beszélgetés során gyakrabban lesznek felfedezhetőek a vizsgálni kívánt hanglejtésformák.

Címke	Nem	Életkor	Budapesten tartózkodás
1F	férfi	22 év	5 év
2F	férfi	28 év	4 év
3N	nő	22 év	4 év
4N	nő	18 év	3 hónap
5N	nő	21 év	3 hónap
6F	férfi	23 év	1 év
7F	férfi	23 év	1 év
8N	nő	23 év	1 év
9N	nő	24 év	2 hónap
10N	nő	26 év	3 hónap
11N	nő	26 év	6 hónap
12N	nő	26 év	2 év

Átlagéletkor: 23,5 év

1. táblázat: Adatközlők

Informális megfigyelésünk (amit az adatközlők a gyűjtés után maguk is megerősítettek),⁵ hogy női adatközlők markánsabb dialektust használtak, mint a férfiak. A férfi beszélőink ugyan átlagosan több időt is eltöltöttek már Budapesten a nőkhöz képest, ám ez a kijelentés a régebb óta itt tartózkodó nőkkel összehasonlítva is igaznak bizonyult. Ugyanakkor a székelyes hanglejtésmintázatokat a férfiaknál is ki tudtuk mutatni (vö. 3.1. és 3.2. részek).

⁵ A gyűjtést metanyelvi beszélgetés követte, megkérdeztük az adatközlőket, hogy mennyire vannak tisztában a székelyes intonációjukkal, amiről kiderült, hogy egyáltalán nem. Illetve arra is rákérdeztünk, hogy mennyire érzik egymás dialektusának eredetiségét, erősségét; erre azonban meglepően egyöntetűen tudtak választ adni, és sorrendbe tudták állítani magukat dialektális „erősség” tekintetében, amivel mi, gyűjtők is egyetértettünk.

2.2. Gyűjtési beszámoló

A gyűjtéseket egy magánlakáson, zárt szobában végeztük el, egy Zoom H4n Pro digitális hangfelvevő készülék használatával, kerekasztal-beszélgetések formájában (az eszközt az asztal közepére helyeztük, minden résztvevőtől nagyjából egyenlő távolságra). Bár a hanganyag minősége nem hasonlítható stúdiófelvételekéhez, a körülményeknek ez a készülék felelt meg leginkább, a felvételek megfelelőképpen feldolgozhatók akusztikai elemzőprogrammal, és felhasználhatók fonológiai következtetések levonására. Összesen 323 percnyi felvételt készítettünk, tömörítetlen wav-fájlok formájában.

Legfontosabb kikötésünk az adatközlőkkel szemben az volt, hogy egy időben csak egyvalaki beszéljen, valamint a többiek lehetőleg ne zörögjenek, míg a másik beszél. Ezt eleinte sikerült is elérnünk, ám ezek a kezdeti felvételi szakaszok még némileg feszültségben teltek. Mire a beszélőink kellőképpen felszabadultak, egymás szavába kezdtek vágni, vagy zörögni kezdtek a háttérben, így az ekkor készült felvételek – bár nyelvi szempontból eredetibbek – eszközfonetikailag kevésbé használhatók.

Az egyes gyűjtéseket több körben bonyolítottuk le, kisebb szünetekkel. Bemutatkozó körrel indítottunk, ezt irányított kérdések követték, majd metanyelvi reflexiók következtek, amit végül spontán beszélgetés zárt le.

A bemutatkozó kör során személyes alapinformációkat osztottak meg velünk (életkor, családi háttér, beszélt idegen nyelvek, Magyarországon való tartózkodásuk ideje és körülményei, iskolázottság stb.). Hangminőségben ezek lettek a legjobb felvételek, mert ekkor még mindenki „betartotta a szabályokat”, ám e korai szakasz során kevésbé voltak felszabadultak, így meglehetősen „köznyelviesen” nyilvánultak meg. Azonban már ekkor is tapasztaltunk néhány intonációs különlegességet.

Az irányított kérdések körében több nyelvjárásukkal kapcsolatos kérdést tettünk fel nekik, pl.: érzik-e, ha dialektust váltanak beszédük során; kerültek-e félreértésbe vagy kellemetlen helyzetbe Budapesten székely nyelvjárásukból fakadóan; milyen tájszavakat használnak; vannak-e tipikus „székely Budapesten” történeteik; hogyan használnak bizonyos székely kifejezéseket (pl. *ejsze* 'talán, esetleg', *ehejt* 'itt, ide', *ahajt* 'ott, oda', *egyszer* 'először'). A rövid történetek elmesélése során a hangulat fokozatosan oldódott, és egyre gyakoribbá váltak az általunk vizsgálni kívánt hanglejtésformák.

A harmadik szakaszban saját metanyelvi reflexióikra voltunk kíváncsiak. Ezen a ponton vázoltuk fel az adatközlők számára a gyűjtés célját, és kértük, hogy mondják el véleményüket, pl. észreveszik-e saját magukon vagy egymáson ezeket az intonációs mintázatokat, illetve mennyiben érzik különbözőnek a magyarországi vagy más romániai magyar nyelvváltozatoktól. Nagy meglepetésünkre az derült ki, hogy egyáltalán nincsenek tisztában hanglejtési sajátosságukkal, beszédük székelyességét a magánhangzóik minőségével, szóválasztásaikkal és egy-egy nyelvtani elemmel azonosítják (vö. 5. lábjegyzet). Ráadásul azután sem tudták értelmezni a dallammenetekkel kapcsolatos metanyelvi kérdéseinket, miután nagy

vonalakban felvázoltuk nekik a későn eső hanglejtésről való elképzelésünket. Ellenben értetlenségüket jobbra későn eső dallammenetekkel fejezték ki.

Végül spontán beszélgetést indítottunk a csoportokkal. Erre a szakaszra már teljes mértékben felszabadultak, és a legtermészetesebb nyelvjárásukban beszéltek, egyúttal nagyobb háttérzajt is keltve és egymás szavába vágva. Nyilvánvalóan ekkor produkálták a legtöbb székely intonációs „ínyencséget” is, ám a hangminőséget tekintve ezek a felvételek sajnos szinte teljesen használhatatlanok lettek, legfeljebb későbbi hipotézisek megfogalmazására lehet őket alkalmazni.

3. Elemzések

Ebben a részben a gyűjtésből kiragadott példákon mutatjuk be a székely intonáció legalapvetőbbnek vélt eseteit. Nem minden mintázatot vázolunk fel, elsősorban az „alapesetet” célunk körbejárni, amit az *a*) hipotézisben (vö. 1.2. rész) későn esőnek neveztünk. Erre Csűry (1930) és Kontra (2020) is felhívják a figyelmet (vö. 1.1. rész), miszerint a köznyelvvvel és más nyelvjárásokkal ellentétben a székelyben a hanglejtés a mondategységek első magánhangzója után is magasan marad, és ezekhez képest csak később ereszkedik. Feltételezésünk szerint ez valamennyi székely nyelvjárásra jellemző (sőt kontaktushatás útján az ún. „székelyes csángó” dialektusokra is átragadt), valamint a legtöbb mondatípus esetén ez a leggyakoribb mintázat. A későn esőt tekintjük tehát a székely hanglejtésminták jelöletlen, azaz „default” esetének.

3.1. A jelöletlen eset

A későn eső mintázatot elsősorban kijelentő mondatokon mutatjuk be, de más mondatípusból is hozunk rá néhány példát. Az alábbi táblázatban kiragadott mondatok található az adatközlők megnyilvánulásaiból. A példák átírásában függőleges nyilakkal jelezzük a hanglejtés magasról alacsonyra vagy alacsonyról magasra váltását, valamint a „mintázat” elnevezésű oszlopban az intonációs mintát is megjelenítjük H és L értékekkel. Néhány mondatot hangszínképen is bemutatunk a 3.3. részben.

Mondat-típus	Példa	Mintázat	Adat-közlő
A) kijelentő	a) <i>Ejsze i↓gen.</i>	HHH L	4N
	b) <i>Kénytelen ↓voltam.</i>	HHH LL	2F
	c) <i>Nem sze↓rettem.</i>	HH LL	2F
	d) <i>Ötven kilométer↓rel kell arrébb menni.</i>	HHHHHH LLLLLL	3N
	e) <i>Mindent értek, ↓de...</i>	HHHH L	4N
	f) <i>Olyan szinten ↓voltam...</i>	HHHH LL	5N
	g) <i>Igazá↓ból...</i>	HHH L	6F
	h) <i>Székelyudvar↓helyen ↑születtem ugy↓e.</i>	HHHH LL HHHH L	5N
	i) <i>Ez is ponto↓san válasz a kérdésre.</i>	HHHH LLLLLL	3N
B) kérdő	j) <i>Mit csinál↓tál?</i>	HHH L	1F
	k) <i>S nem is tudom, ↓még az ↑első héten ↓volt, ↑másó↓dik?</i>	HHHH LL HHHH L HH L	5N
	l) <i>De az ↑„ahajt”-ot is úgy használod ↓amúgy?</i>	LL HHHHHHHH LL	5N
	m) <i>Ej↑sze kössem fel ↓magam, ↑em↓ber?</i>	L HHHH LL H L	3N
C) felszólító/ felkiáltó	n) <i>Máté↓tól kérjél!</i>	HH LLL	6F
	o) <i>Szaba↓dabban!</i>	HH LL	12N
	p) <i>Ezt ↑má' annyit ↓csináltam!</i>	L HHH LLL	8N
	q) <i>Nem ér↓dekel!</i>	HH LL	4N

2. táblázat: Példamondatok a jelöletlen esetre

A 2. táblázatban feltüntetett mintázatok alapján rögtön levonhatunk néhány következtetést az a) hipotézissel kapcsolatban, ugyanis nem teljesen tűnik igaznak az az elképzelésünk, hogy az intonációs frázisok elejétől kezdve magas hanglejtésminta rajzolódik ki, amely csak az utolsó szótagon lesz alacsony. Erre is akad ugyan példa (2. táblázat/a, e, g, j), ám a hanglejtés számos esetben már korábban ereszkedik. A későn eső jelöletlen hanglejtésminta lényege tehát (Csűrű megállapításával összhangban), hogy a magas tónus tovább marad magas a székelyben más nyelvjáráshoz, ill. a köznyelvhez képest (vö. 4. rész).

Néhány kiemelt példa a köznyelvi intonációval való impresszionisztikus összevetés kedvéért: (köznyelvi) *NEM érdekel* [HLLL] ↔ (székely) *NEM ÉRdekel* [HHLL]; (köznyelvi) *Igazából* [HLLL] ↔ (székely) *IGAZÁból* [HHHL];

(köznyelvi) *KÉNYtelen voltam* [HLLLL] ↔ (székely) *KÉNYTELEN voltam* [HHHLL]; (köznyelvi) *MIT csináltál?* [HLLL] ↔ (székely) *MIT CSINÁLTál?* [HHHL]; stb.

Előfordulnak esetek, mikor az adott intonációs frázisnak csak az első két szótagján található H, míg a többi L (2. táblázat/c, n, o, q). Egy olyan magyarázat is felvetődhet ennek kapcsán, hogy a prominens szótaghoz kötődő H nem a hangsúlyos magánhangzó elejéhez kötődik, hanem a végéhez, vagy még túl is nyúlik rajta, így átkerül a következő szótagra is. Az említett [HHLL] példák esetében ez logikus magyarázat lenne: eszerint a későn eső dallammenet nem volna más, mint a későbbi emelkedés eredménye, hasonlóan a cseh és a szlovák prominenciajelöléshez (vö. Beňuš–Reichel–Mády 2014). Ezt az elképzelést azonban tompítják azok az esetek, mikor a H nemcsak egy, de két vagy sokkal több szótagra is „átrjed” (2. táblázat/a, b, d, e, f, g, h, i, j, k). Gyanús, hogy ilyenkor mégsem a prominens szótag H-jának terjedése a magyarázat, hanem a beszélők valóban tartják a H-t a hangsúlyos szótagot követő hangsúlytalanokon is, egészen addig, míg a magánhangzókon lévő intenzitás nem csökken. Hosszabb intonációs frázisok esetén ez néha korábban következik be (i), néha később (d).

A 2. táblázat bizonyos példamondatai több intonációs frázisból állnak, melyekben a prozódiai határt a későn eső dallammenet H-val való megismétlődése jelzi, pl.: (h) *Székelyudvar↓helyen* [HHHHLL] ↑*születtem úgy↓e* [HHHHL]; (k) *S nem is tudom, ↓még az* [HHHHLL] ↑*első héten ↓volt* [HHHHL], ↑*máso↓dik?* [HHL].

Egyes esetekben az intonációs frázis L-lel kezdődik, de egy szökő dallammenettel szinte azonnal H-ra vált, majd a jelöletlen („default”) későn eső mintázat következik (2. táblázat/l, m, p). Ez néha magyarázható a frázis eleji hangsúlytalansággal (l), de úgy tűnik, hogy a H-ra való megérkezés már a hangsúlyos szótag előtti szótagon megtörténhet (m, p). Elképzelhető, hogy a prominens szótaghoz kötődő H az azt megelőző és az azt követő hangsúlytalan szótagra is át tud terjedni, amit a beszélők aztán több szótagon át kitartanak, míg az intenzitás csökkenésével nem válik ereszkedővé a hangmenet (vö. 3.3. rész).

A fő különbség tehát a köznyelvi és a székely intonáció jelöletlennek tekintett (főleg kijelentő módbeli) esetei között, hogy míg a köznyelvre a prominens szótag intonációs kiugrása után folyamatosan ereszkedő mintázat jellemző (vö. Gósy 2004: 189–190), a székelyben a magas tónussal való kezdés tovább megmarad, és csak később válik egy „hirtelen dallamesés” után alacsonyra.

3.2. Jelölt esetek

A magyar köznyelvben (és számos nyelvjárásban) az intonáció jelölt esetei közé tartoznak a nem enyhén ereszkedő mintázatok, melyek leginkább a jelölt módviszonyú (tehát nem kijelentő módú) mondat típusokban lépnek fel; pl. a kiegészítendő kérdések több különböző hanglejtésformával is kifejezhetők, előfordul például, hogy az f0-maximum a kérdőszón realizálódik, és az is, hogy előtte vagy utána, illetve a zárlatban dallamemelés is történhet (Markó 2007: 70).

A székelyben a jelölt mondat szerkezetekre (pl. 2. táblázat/j, k, n, o) is jellemző lehet a jelöletlen, későn eső dallammenet. Az ettől eltérő dallam-mintázatokat tekintjük tehát jelölt eseteknek. Ennek számos formája fordul elő a korpuszban, melyek ugyanúgy feltűnhetnek kijelentő mondatokban is, mint kérdő vagy felkiáltó mondatokban. Úgy tűnik tehát, hogy a mód és az intonáció kevésbé szorosan függ össze a székelyben, mint a köznyelvben vagy más nyelvjáráásokban.

Típus	Példa	Mintázat	Adat- közlő
A) H-ra végződő	a) <i>Székelyud↓varhelyen ↑születtem, ...</i>	HHH LLL HHH	11N
	b) <i>Három hónapja ↓élek ↑Budapesten, ...</i>	HHHHH LL HHHH	10N
	c) <i>Székelyudvarhelyi ↑születésű vagyok, ...</i>	LLLLLL HHHHHH	10N
	d) <i>...ami kicsit ↑drágább, ...</i>	LLLL HH	1F
	e) <i>...a ↑nagy↓szüleim↑hez, ...</i>	L H LLL H	2F
	f) <i>Számít, hogy Szová↑tán laktam?</i>	LLLLL HHH	9N
B) emfatikus, szélsőséges kilengések	g) <i>De olyan ↑szinten ↓voltam...</i>	LLL HH LL	5N
	h) <i>Najon ↓jó téma volt, s én azt ↑najon ↓élveztem.</i>	HH LLLLLL HH LLL	6F
	i) <i>Asszem ↓még mondta is, hogy ↑tud ↓egy szakembert.</i>	HH LLLLL H LLLL	6F
	j) <i>Ez a ↑flek↓keny ↑rám ↓írt!</i>	LL H L H L	4N
	k) <i>Én ezt ↑úgy ↓unom csinálni, ezt má' ↑annyit ↓csináltam!</i>	LL H LLLLL LL HH LLL	8N
	l) <i>El↓men↑tünk ↓ö...</i>	HLHL	3N

3. táblázat: Példamondatok jelölt esetekre

A 3. táblázatban két csoportot tüntetünk fel a jelölt dallammenetek közül. Az A) címke alatt magas tónussal végződő intonációs frázisok láthatók.⁶ A köznyelvben az emelkedő/szökő végződésű dallammenetek leginkább a kérdő mondatok bizonyos fajtáira és befejezetlen, felsorolás-jellegű közlésekre jellemzők (vö. Gósy 2004: 197). Ez némileg összhangban van a székely példákkal, melyek közül az első négy valóban befejezetlen, „folytatásért kiáltó” intonációs frázis.

A 3. táblázat (a, b, c) példái az adatközlők bemutatkozásaiából lettek kivágva, amint felsorolják a gyűjtéshez szükséges információkat: ebben a szakasz-

⁶ Ahogy az 1.1. részben írtuk, Csűry (1930) a székely intonáció egyik fő jellegzetességének tartja a H-ra végződést. Ezzel azonban a korpuszunkban kizárólag jelölt intonációs formák esetében találkoztunk, mint amilyenek a 3. táblázat A-csoportjában felsoroltak.

ban valamennyi beszélő esetében gyakori volt a felsoroláshoz tartozó mondatok H-ra végződése. Ezek a frázisok annyiban különböznek a köznyelvi formától, hogy a dallamemelkedés nem csupán az utolsó szótagon megy végbe (vagy nem fokozatosan emelkedik a frázis vége felé), hanem jóval előbb tapasztalható egy L utáni hirtelen H-ra váltás (pl. *Székelyudvarhelyen* [HHHLLL] ↑*születtem* [HHH], *Három hónapja* ↓*élek* [HHHHLL] ↑*Budapest* [HHHH]), ahol a frázis első fele a jelöletlen későn eső mintázatot mutatja, a második fele azonban csupa magas tónusból áll a közlés befejezetlensége miatt.

A (d) példában szintén befejezetlen közlés látható, ahol a hirtelen dallamszökés az utolsó két szótagon megy végbe. Az (e)-ben mindössze az utolsó szótagon jelenik meg a H, ám nem emelkedő vagy szökő tónus formájában, mint a köznyelvben, hanem egyetlen magas, lebegő tónusként egy hosszabban elnyújtott magánhangzón, vagyis az L–H közti váltás átmenet nélküli. Végül az (f), mely eldöntendő kérdés, meglepő módon három magas tónusra végződik. A köznyelvben bizonyos eldöntendő vagy befejezetlen kérdések esetén találunk emelkedő vagy szökő tónust az utolsó magánhangzón (pl. *Ki? Én?*), itt azonban a frázis végi H a megelőző szótagokra is áterjed.

A 3. táblázat B-csoportja olyan intonációs eseteket tartalmaz, melyek nehezen kategorizálhatók nyelvtani szempontból. Ezekben a frázisokban igen szélsőséges különbségek tapasztalhatók H és L között, egész pontosan sok alacsony tónus közé időnként hirtelen beszökik egy vagy két rendkívül magas, majd a hanglejtés rögtön vissza is esik az alacsony tónusra (3. táblázat/g, h, i, k). Hasonló példákra főleg akkor került sor, mikor az adatközlők már elengedett beszédhelyzetben érezték magukat, ezek a szélsőséges hangmagasság-kilengések tehát minden valószínűség szerint emfatikusak. Nemcsak kilengéseket tapasztaltunk ilyen beszédhelyzetben, hanem a H és L tónusok szótagonkénti ütemes változását is (3. táblázat/j, l), amit szintén emfázissal magyarázunk.

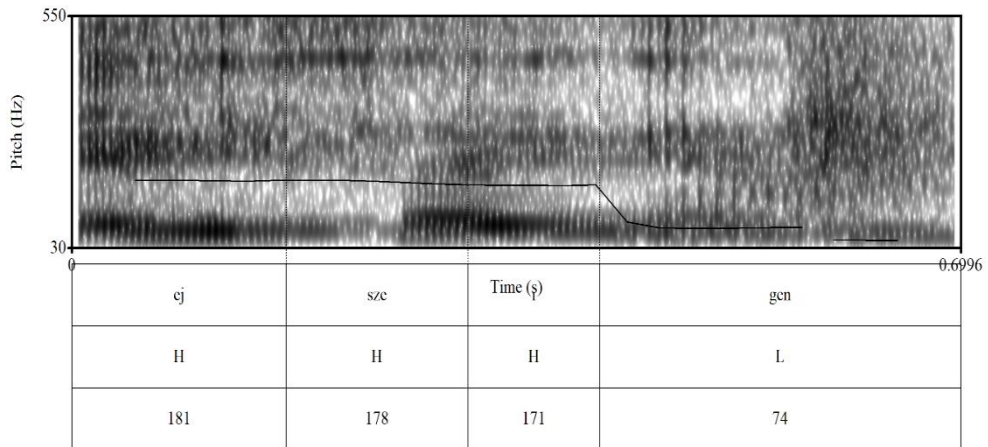
3.3. Hangszíneképek

Ebben a részben a 3.1. és 3.2. részek illusztrációjaként néhány, a korpuszból kiragadott hangszíneképet mutatunk be. Az ábrák a Praat (Boersma–Weenink 1992) nevű akusztikai elemzőprogram 2020-ban kiadott 6.1.29-es verziójával készültek. A példákon a kijelölt szakaszok spektrogramját mutatjuk be az intonációs görbe kirajzolásával. A spektrogramok 0–5500 Hz-ig mutatják az értékeket, az f_0 kiterjedésének minimumát 30 Hz-re, a maximumát pedig 550 Hz-re állítottuk.⁷

A példamondatok szótagonként lesznek szegmentálva, az átírás alatt feltüntetjük a szótagok vélt H/L-beosztását, valamint a legelső sorban a magánhangzók átlagán mért f_0 -értéket, Hz-ben megadva. Ahogy az ábrákon is látszódni fog, a felvételek minősége nem tökéletes (vö. 2.2. rész), azok mégis alkalmasak előzetes következtetések levonására.

⁷ Továbbá a program elemzési módszerét autokorrelációs beállításon hagytuk, ami intonációs kísérletekhez javasolt, illetve a zöngé küszöbértékét a háttérzaj miatt 0,25-re csökkentettük a sztenderd 0,45 helyett, a Praat kézikönyvében szereplő javaslat szerint (Boersma–Weenink 1992).

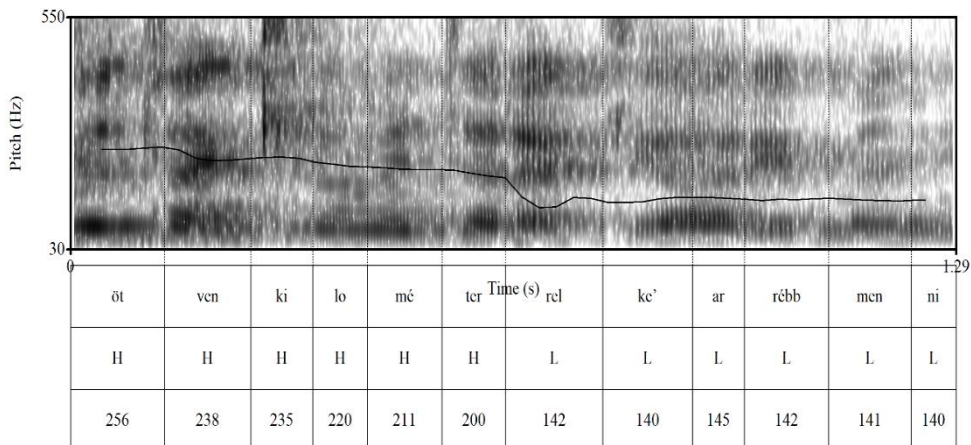
Nyolc mondatot választottunk a korpuszból hangszínképen való ábrázolásra: öt jelöletlen esetet, melyek közül kettő kijelentő mondat, míg egy kérdő, egy felszólító, egy pedig emfatikus felkiáltó; valamint három jelölt mintázatot, egyet a H-ra végződő befejezetlen közlések, egyet a szélsőséges kilengések, egyet pedig a H–L-váltkozás bemutatására. A szótagok H- és L-szerinti kategorizálása többször önkényesnek tűnhet, főleg a mért Hz-értékekkel összehasonlítva, a kérdéses pontokra minden esetben kitérünk.

1. ábra: *Ejsze igen. 'Valószínűleg.'* (2. táblázat/a, 4N)

Az 1. ábra a későn eső, általunk jelöletlennek tekintett dallammenetet szemlélteti. Bár az első három szótag alapfrekvencia-értékeiben is tapasztalható egy nagyon enyhe csökkenés, ezt a szakaszt lebegőnek tekintjük, és nem ereszkedőnek. Az utolsó szótagon jelentősen esik a hangmagasság és az intenzitás. Az esés valós számértékben nem ragadható meg, mert a szótag irreguláris zöngével valósul meg, ahol akusztikai elemző szoftverek nem tudnak f_0 -t mérni periodikus zöngé híján. A Praat különböző beállítások mentén mindig más f_0 -értéket mutatott az utolsó magánhangzó átlagára, ám mindig 100 Hz alattit, ami női beszélő esetén igen alacsony.⁸ Az első három szótag értékei azonban minden beállítás mellett is hasonlóak voltak, így mindenképpen [HHHL]-ként tudjuk megállapítani ennek az intonációs frázisnak a mintázatát.

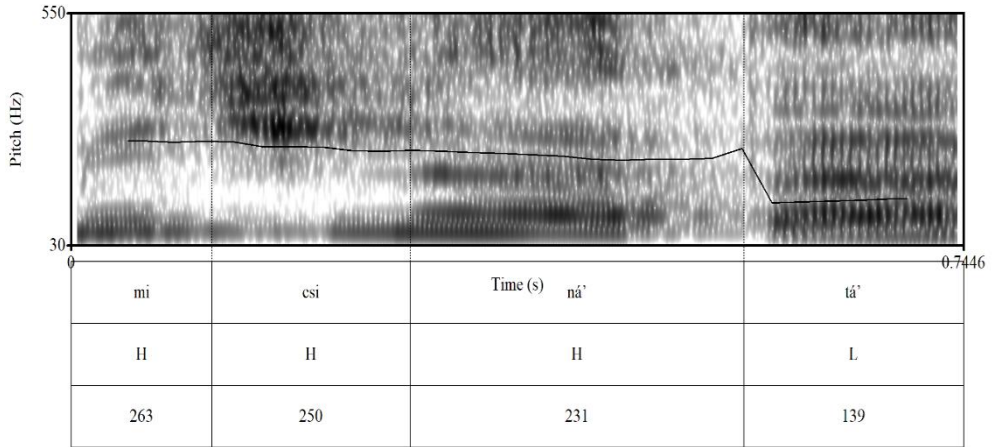
⁸ Az adatközlő egyébként egy kifejezetten mély hangú, halk szavú lány volt (vö. a 4. táblázatban mért adatokkal, ahol hét női adatközlő Hz-értékei szerepelnek).

2. ábra: Ötven kilométerrel kell arrébb menni. (2. táblázat/d, 3N)

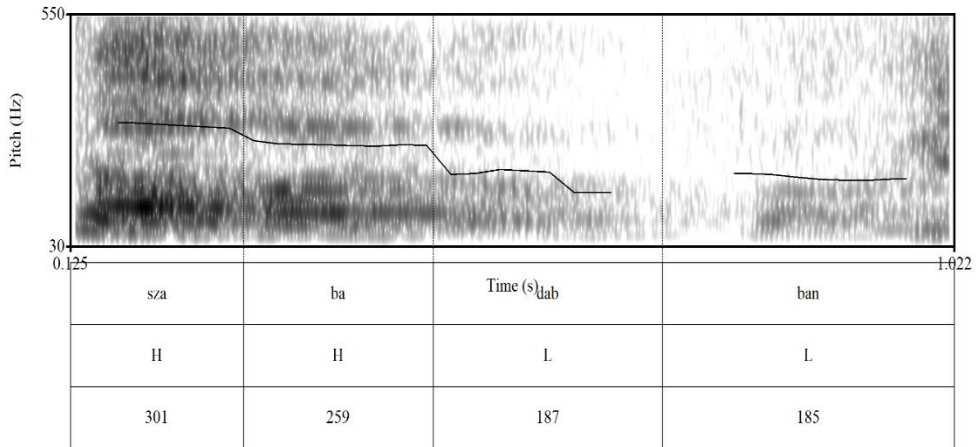
A 2. ábrán szereplő részlet is a későn eső mintázatot illusztrálja kijelentő mondaton. Csakúgy, mint az 1. ábrán, a mondat első felében itt is tapasztalni egy enyhe ereszkedést, ám ehhez képest a mondat második felében egyértelmű esés mutatkozik, és a hanglejtés a végéig alacsony, lebegő marad, így a következő mintázatot állapítjuk meg: *Ötven kilométer- [HHHHHH] -rel kell arrébb menni [LLLLLL]*, vagyis a magas tónus egészen hat szótagon keresztül van kitarva ebben a mondatban.

A H-ról L-re váltás talán önkényesnek tűnik az ábrán, főleg, hogy az első és utolsó H-szótag között is 56 Hz különbség rajzolódik ki. Azonban a frázis első szakaszában egyenletes hangmagasság-ereszkedést figyelhetünk meg, szótagonként nem több, mint 15 Hz-nyit, míg az első L-lel jelölt szótagon 58 Hz-et esik az f0, majd a frázis végéig tartja a 140–145 Hz-nyi magasságot, ez indokolja a feltüntetett dallammintázatot.

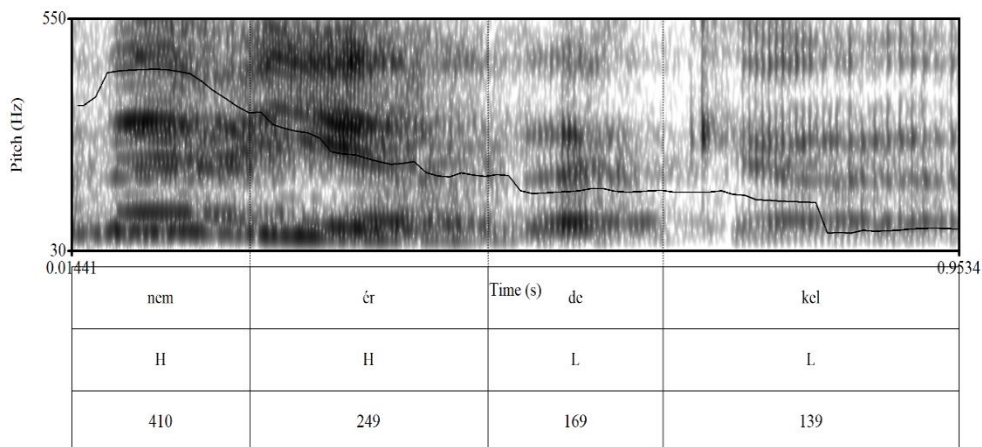

3. ábra: *Mit csináltál?* (2. táblázat/j, 1F)

A 3. ábra kérdő mondatban mutatja ki a bizonyos későn eső dallammintázatot. Az első két ábrához hasonlóan itt is látszik az enyhe ereszkedés a frázis első három szótagján, ám a negyedik szótag ehhez képest olyan jelentős dallamesést mutat, hogy a mintázat [HHHL]-ként írható le.

4. ábra: *Szabadabban!* (2. táblázat/o, 12N)

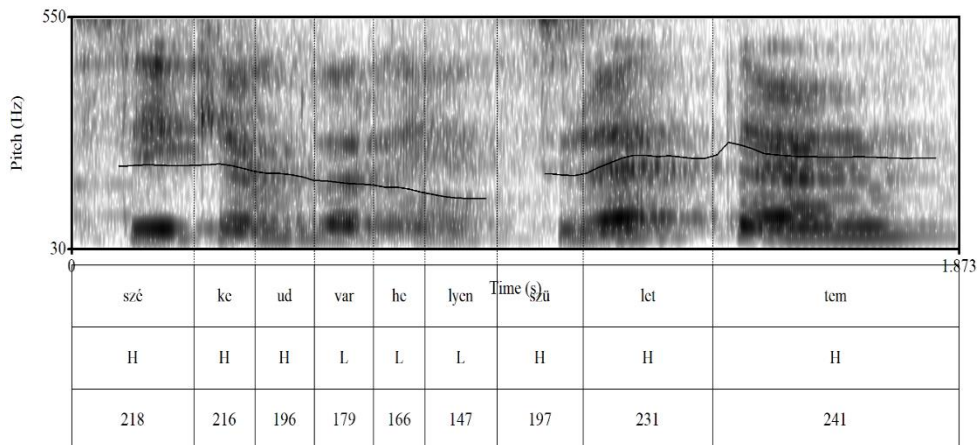

5. ábra: *Nem érdekel!* (2. táblázat/q, 4N)

Az utolsó két példánk a jelöletlen, későn eső dallammenetre a 4. ábrán látható felszólítás és az 5. ábra emfatikus felkiáltása. Ezek nem annyira „későn”, mint inkább „később” eső mintázatok, hiszen egyedül a prominens első szótag kategorizálható igazán magas H-ként. A második szótagot továbbra is H-val jelöljük, de abban mindkét példán jelentős hangmagasságcsökkenés mutatkozik. Ezek a mintázatok hasonlítanak a köznyelvi megvalósuláshoz, ahol az ilyen jellegű mondatok esetében az első kiugró szótag után a második szótagon már alacsony tónus jelentkezik, amely ki is tart egészen a frázis végéig (vö. Kontra 2020: 31). A 4. és 5. példák fő különbsége a köznyelvhez képest, hogy a második szótag hangmagassága nem éri el egyből a frázis végi f0-értéket, hanem egy köztes szintet mutat.⁹

Az ehhez hasonló megvalósulások (főleg rövidebb intonációs frázisok esetén) erősítik azt a korábbi javaslatot (vö. 3.1. rész), miszerint a későn eső mintázat egyik oka, hogy a prominens szótaghoz kötődő H átnyúlik a következő szótagra is, ám ekkor már némi ereszkedés is tapasztalható rajta. Talán hasonlóan magyarázható a korábbi ábrákon (1, 2, 3) látott enyhe ereszkedés is a H-szakaszban.

⁹ Cikkünk egyik lektorának felvetése alapján a 4. ábrán látott szó egy másik értelmezését is lehetségesnek tartjuk, az utolsó szótagon látható f0-érték okán. Intonációs frázis végén a hangmagasság csökkenése az alapértelmezett, ám ebben a példában a hangmagasság nem csökken az utolsó magánhangzón az azt megelőzőhöz képest, így ha nincs csökkenés, az percepciósan már emelkedésnek is hathat. Eszerint a mondatot [HHLH] címkével is el lehetne látni, amely mintázat megfelel a Csúry által tipikusan székelyesnek véltnek: „egyenletes magas kezdetű” hangmenet, melyben „az utolsó szótag hangjának felszökése” tapasztalható.

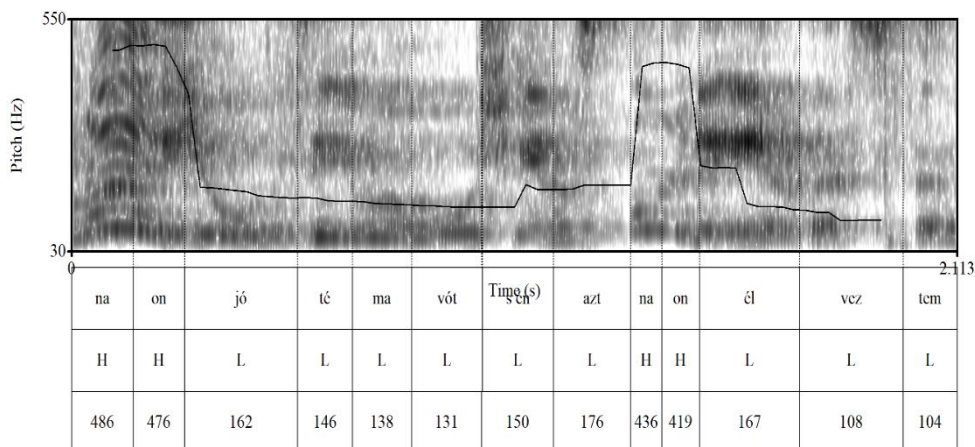

6. ábra: Székelyudvarhelyen születtem... (3. táblázat/a, 11N)

A 6. ábra az előző kettőhöz hasonlóan kérdésessé teszi, hogy a két kategóriás címkerendszer elegendő-e a székely intonációs minták vizsgálatához, a későbbi kutatásokban valószínűleg érdemes lesz a rendszert bővíteni, jelenleg azonban H és L tónusok szerint osztjuk be a fenti mondatot is. A frázis első fele (*Székelyudvarhelyen*) hasonló későn eső (vagy inkább „később ereszkedő”) mintázatot mutat az eddig látottakhoz, annyi különbséggel, hogy az első két szótagon stabilan magasán marad az f_0 , és a harmadiktól kezd egyenesen ereszkedni. A mintázatot ezért akár [HHLLLL]-ként is fel lehetne írni, a [HHHLLL] sémát ellenben az indokolja ebben a bináris rendszerben, hogy a jelentősebb f_0 -csökkenés a negyedik szótagtól következik be.¹⁰ A második szóban ellenben emelkedés látható, így bár a *születtem* első szótagja határozottan magasabb az azt megelőzőnél, a címkéje akár [LHH] is lehetne.

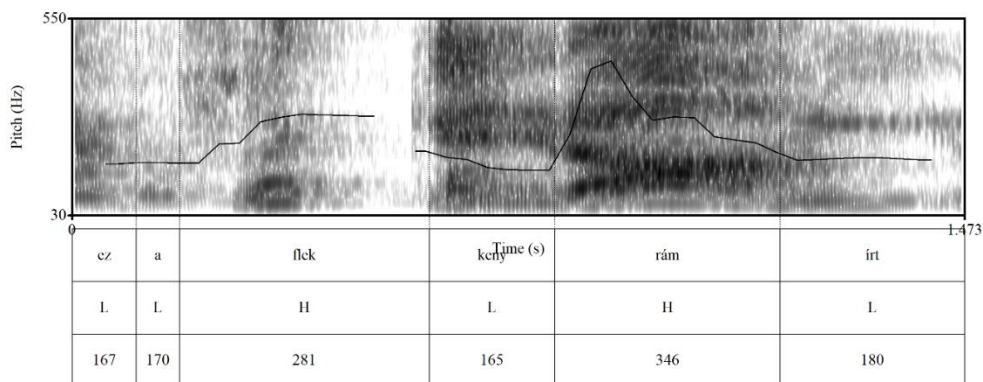
A frázis magas tónusra végződését ez esetben a közlés befejezetlensége, felsorolás-jellege indokolja. Ám a köznyelvvel ellentétben itt nemcsak az utolsó magánhangzó kap magas tónust, hanem az emelkedés már az azt megelőző szótagokon elindul. Az emelkedő szakasz első magánhangzója pedig annival magasabban intonált az előtte lévő L-hez képest, hogy a frázist [HHH LLL HHH]-ként sematizáltuk. Más megközelítésből úgy tűnik, mintha a közlés nyitó és záró magas tónusa (mely hasonló intonációs frázisok esetében a köznyelvben és más nyelvjárásokban is magas) a székelyben progresszíven és regresszíven is terjedni tudna, ezért láthatunk később ereszkedő és korábban emelkedő dallammeneteket.

¹⁰ Sőt az 1.2. rész a) hipotézise mentén a mintát akár [HHHHHL]-ként is fel lehetne írni, ahol a későn esés csupán az utolsó szótagon következik be.

7. ábra: Nagyon jó téma volt, s én azt nagyon élveztem! (3. táblázat/h, 6F)

A 7. ábrán alapvetően monoton, alacsonyan intonált szöveg látható, amit két szélsőségesen kiugró *nagyon* [HH] szó szakít meg. Mindkét kiugrás meglepő, hiszen az adatközlő igen rövid idő alatt több, mint egy oktávot ugrik, ami emfázisnak köszönhető. Az ehhez hasonló emfaticus, szélsőséges intonáció nem volt ritka a felvételek során, valamennyi adatközlőnél előfordultak extrém dallamugrások, főleg a kötetlen társalgási rész folyamán. Az extrém tónusemelkedés érdekessége (és a köznyelvvvel ellentétben székelyes vonása), hogy két szótagon keresztül tart, ami a korábban leírtakhoz hasonlóan a H-tónus terjedésére enged következtetni.

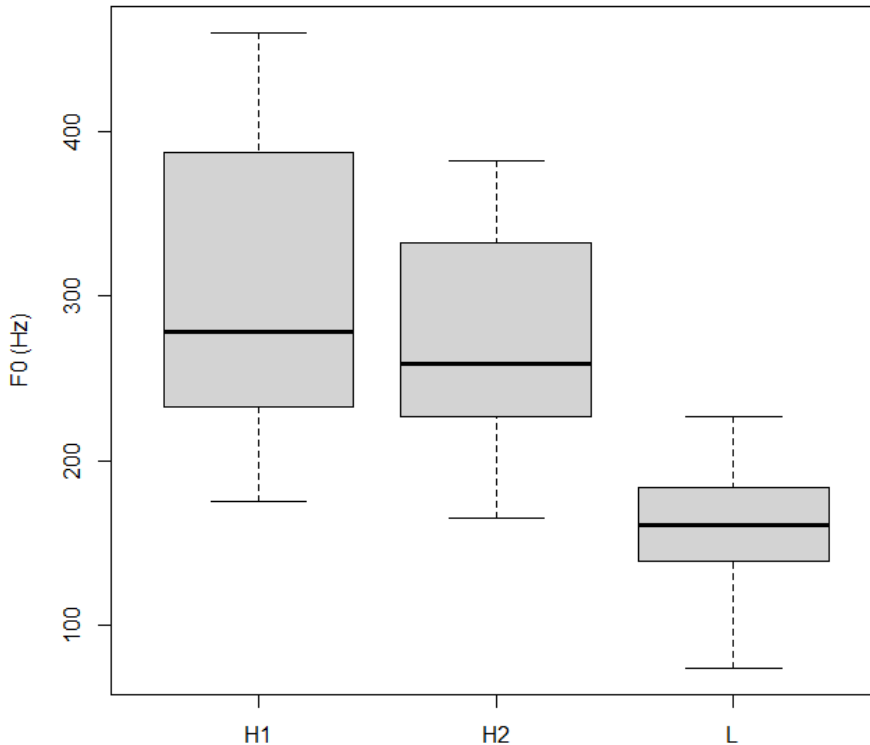

8. ábra: Ez a flekkeny rám írt! 'Egy nemkívánatos hódolóm zaklat.' (3. táblázat/j, 4N)

Az utolsó hangszínekép a H és az L tónusok szélsőséges váltakoztatását mutatja be, ami igen „dallamossá” teszi a megnyilvánulást. Ezt számos alkalommal tapasztaltuk a gyűjtés során, főleg, mikor az adatközlők felszabadultak, és emfaticus módon hevesen változtatni kezdték a magas és az alacsony tónusokat. A

8. ábrán látható frázisban a beszélő először több, mint 100, majd közel 200 Hz-et változtat az intonációján szótagonként: [LLHLHL].

Ebben a részben hangszínekkel próbáltuk meg illusztrálni korábbi állításainkat (vö. 3.1. és 3.2. részek) a székely hanglejtésmintákról, elsősorban a legtipikusabbnak vélt későn eső dallammenetekkel kapcsolatban. A hanganyag feldolgozásának következő lépése statisztikák készítése lesz. A 9. ábrán egy előzetes statisztikai kimutatást szemléltetünk. A 2. és 3. táblázatban felsorakoztatott későn eső dallammenetes példák női beszélőinek egyes adatait mértük meg és foglaltuk dobozdiagramba az R program (R Development Core Team 2013) segítségével: a diagram a (2. táblázat/a, d, e, f, h, i, m, o, p, q, valamint a 3. táblázat/a, b) mondatok első és második H-szótagjának Hz-értékeit veti össze a frázisok utolsó L-ként kategorizált szótagjával.

9. ábra: A női adatközlők későn eső dallammeneteinek első és második H-szótagjának, valamint a frázisok utolsó L-szótagjának Hz-értékei dobozdiagramon

Frázis	2/a	2/d	2/e	2/f	2/h	2/i	2/m	2/o	2/p	2/q	3/a	3/b
Beszélő	4N	3N	4N	5N	5N	3N	3N	12N	8N	4N	11N	10N
H1	181	256	175	364	249	307	460	301	456	410	218	247
H2	178	238	165	361	288	303	382	259	373	249	216	245
L	74	140	115	170	194	168	227	185	182	139	147	155

4. táblázat: A 9. ábrán látható boxplotban mért Hz-adatok

Bár a dobozdiagram mindössze 7 női beszélő összesen 12 későn esőnek nevezett intonációs frázisát foglalja össze, néhány előzetes következtetést mindenképpen megenged. A frázisok első H (a boxploton H1) és utolsó L (a boxploton L) szótagja között jelentős különbség mutatható ki az átfedések ellenére is, elsősorban a középértékeket nézve. Ebben persze semmi meglepő nincs, hiszen ereszkedő dallammenetekről van szó, ennek fényében azonban jól látható, hogy a frázisok második H-val jelölt szótagja (a boxploton H2) szintén jóval magasabban intonált az L-hez képest. A köznyelvben hasonló környezetben a második szótag értékeinek inkább az L-re kéne hasonlítaniuk, a diagramon szereplő székely beszélők esetében azonban megállapíthatjuk, hogy az intonációjuk valóban később válik ereszkedővé.

Továbbá a 4. táblázat adataiból szintén kiolvasható, hogy a H1 és a H2 sorok értékei között (a 2/q kivételével) jóval kisebb a különbség az L-hez képest, valamint a H2 egy kivétellel (2/h) mindenütt alacsonyabb a H1-nél, tehát a későn eső frázisok elején is ereszkedés tapasztalható, ám jóval kisebb mértékű, mint a köznyelvben vagy más nyelvjáráásokban. Természetesen mindennek igazolásához a későbbiekben jóval több adatról kell statisztikát készíteni, több változóval számolva, esetleg egyes beszélőkre is külön lebontva.

4. Konklúzió

Az 1.2. részben megfogalmazott hipotézisekre részben sikerült csak választ adni ebben a tanulmányban, azonban a kutatás folytatásához ez is fontos eredménynek tekinthető. Az *a*) hipotézisre adott válaszuk a következő: ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a székely intonáció leggyakoribb dallammenete a későn eső, további statisztikákra lenne szükség, ám a felvételek sokszori meghallgatása alapján impresszionisztikus úton megerősítjük ezt a felvetést, tehát továbbra is a későn esőt tekintjük a jelöletlen dallammenetnek. Ellenben nem bizonyult igaznak az a feltételezésünk, hogy a hangmagasság csak az adott intonációs frázis utolsó magánhangzóján lesz alacsony. Bár találtunk ilyen példákat, túlnyomórészt azt tapasztaltuk, hogy az f0-csúcs után néhány szótagig enyhe ereszkedés következik, majd egy jelentősebbnek mondható esés, és innen a frázis végéig alacsony

tónuson lebegés.¹¹ A megfigyelés tehát úgy pontosítható, hogy a prominens szótaghoz köthető H a következő szótagokra is átterjed, és a frázis akár hat szótagon keresztül is H tónust kaphat (enyhe ereszkedés kíséretében), azonban az L-re váltás általában egyértelmű egy nagyobb esés következtében (bár erre is láttunk kivételeket, l. 4., 5., 6. ábrák, ahol a H-ereszkedés egyenletes volt).

A *b)* hipotézist megerősíthetjük a felvételek alapján, ugyanis az emfatikus megnyilvánulások között valóban gyakoriak a H és L tónusokat szélsőségesen váltakoztató hanglejtésminták, ezekhez ugyanakkor nem sikerült grammatikai motivációt társítanunk. Gyakran igen szélsőséges, hirtelen kilengések is tapasztalhatók H és L között, ám valószínűleg ez is az emfázisnak köszönhető.¹²

A *c)* és a *d)* hipotézisek releváns teszteléséhez további felmérések és statisztikák szükségesek. A 9. ábrán látható dobozdiagram előzetes válasz lehet a *c)*-re, mert igen nagy terjedelem mutatkozik a H1 és az L középtértekei között, elképzelhető tehát, hogy a székely nyelvjárásokban valóban nagyobb az f0-terjedelem, mint a köznyelvben vagy más nyelvjárásokban. Viszont annak bizonyításához, hogy a székelyben mért H f0-átlaga magasabb a köznyelvihez képest (*d)* hipotézis), mindenképpen nagyobb mintára van szükség.

Jelen tanulmány elsődleges célja egy „új” kutatási irány kijelölése volt: a székely intonáció laboratóriumi fonológiai vizsgálata. A kutatást még számos ponton szükséges finomítani, például a jövőben célunk lesz Hertz helyett félhangokban vizsgálni a mondatokat (ez fontos a férfiak és a nők összehasonlításához), ugyanis a hangközök, vagyis az egyformának észlelt hangmagasságtávolságok arányszámokkal ragadhatók meg legjobban.

Továbbá fontos lenne kideríteni, hogy a prominens szótag utáni H-k (illetve az ereszkedés vagy az esetleges folyamatos L-szint) megkülönböztetnek-e szemantikai vagy pragmatikai funkciókat, ugyanis ez érv lehetne arra, hogy a magyarban is vannak *intermediáris frázisok* (*intermediate phrase*), vagyis a prominens szótag és a határjelző tónus közötti szakaszok dallammenetét meghatározó egységek (melyek az intonációs frázis és a fonológiai frázis, vagy más, kisebb prozódiai frázis közé helyezhetők el). Ezért érdemes lenne hasonló tónusú prominens szótag és határjelző tónus közötti szakaszokat vizsgálni erre való tekintettel. Ezenkívül jövőbeni kutatási cél lehet a prominencia szerepének tisztázása a fókuszmegvalósulások terén, a H-ból L-be való átmenet (az „esés”) helyének meghatározásával kapcsolatban.

Kitekintésként elmondható, hogy a székely hanglejtésminták vizsgálata igen hasznos terepe lehet a magyar nyelvjáráskutatásnak, illetve a magyar prozódia szinkrón vizsgálatának is (akár hangtani, akár mondattani szempontból). A prozódia a beszéd összetevőinek egyik legkevésbé tudatos eleme, amely egyben

¹¹ Mindez Csúry (1930) megfigyelése alapján kiegészülhet a mondatvégi dallamemelkedéssel, amit bár a székelyudvarhelyi fiatal adatközlőinknél ebben a helyzetben nem tapasztaltunk, további kutatások megerősíthetik Csúry tapasztalatait.

¹² Az ilyen mintázatok főleg a felvételek utolsó szakaszában, a spontán beszélgetések alkalmával voltak tetten érhetőek, ám ezek hangminőség szempontjából nem lettek jól elemezhetőek, mert az adatközlők jelentős háttérzajt keltettek, és egymás szavába vágtak.

a legtartósabb is nyelvjárásvesztés esetén. Ez abból is kitűnik, hogy a régebb óta Budapesten élő székely adatközlőink (vö. 1. táblázat) is megtartották a székelyes intonációt, és számos későn eső dallammenetű, illetve szélsőséges H–L-ingadozást mutató mondatot ejtettek. Későbbi kutatásokban esetleg székelyek idegen akcentusán is vizsgálhatók lehetnének az anyanyelvi intonáció hatásai, illetve azt is érdemes lenne felmérni, hogy régóta külföldön élő, jelentős nyelvjárásvesztésen átesett székelyek mennyit őriztek meg a jellegzetes hanglejtés-mintákból.

Köszönetnyilvánítás

Ajánljuk ezt a cikket a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem bölcsészkarára magyar tanszékeinek, tanáraiknak és diákjaiknak, hálával gondolva az eddigi közös munkára, és reménykedve a folytatásban! Az Információs és Technológiai Minisztérium Tématerületi Kiválósági Programjának TKP2020-NKA-11 sz. pályázata a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen megvalósuló „Elméleti és Kísérletes Nyelvészet” című projekt keretén belül támogatta munkánkat. Hálásak vagyunk két anonim lektorunknak is, akik sok pontatlanságra hívták fel a figyelmünket, melyeket remélhetőleg legalább részben sikerült javítanunk.

Hivatkozások

- Beňuš, Štefan–Uwe D. Reichel–Mády Katalin 2014. Modelling accentual phrase intonation in Slovak and Hungarian. In: Ludmila Veselovská–Markéta Janebová (szerk.) *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure*. Palacký University. Olomouc. 677–689.
- Boersma, Paul–David Weenink 1992. *Praat: doing phonetics by computer*. <http://www.praat.org/>
- Csúry Bálint 1925a. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 1–21.
- Csúry Bálint 1925b. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 159–175.
- Csúry Bálint 1925c. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 247–254.
- Csúry Bálint 1930. A székely és csángó mondathanglejtés. *Magyar Nyelv* 26: 249–254.
- Csúry Bálint 1935. Szamosközi és a székely mondathanglejtés. *Magyar Nyelv* 31: 115.
- Féry, Caroline 2017. *Intonation and Prosodic Structure*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Könyvkiadó. Budapest.

- Gyuris, Beáta–Mády, Katalin 2014. Approaching the prosody of Hungarian wh-exclamatives. In: Szigetvári, Péter (szerk.) *VLLxx: Papers in Linguistics. Presented to László Varga on his 70th Birthday*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 333–349.
- Kontra Miklós 2020. Mi hiányzik a magyar szociolingvisztikából? In: Heltai János–Oszkó Beatrix (szerk.) *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 20–43.
- Ladd, D. Robert 2008. *Intonational Phonology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Magdics Klára 1964. A magyar nyelvjárások összehasonlító hanglejtésvizsgálatának első tanulságai. *Magyar Nyelv* 60: 446–462.
- Markó Alexandra 2007. Kérdő funkciójú hanglejtésformák a spontán beszédben. In: Gósy Mária (szerk.) *Beszéd kutatás 2007: Fonetika és pszicholingvisztika*. Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 59–74.
- Markó, Alexandra 2014. The form and function of interrogatives: A corpus-based study of Hungarian questions. In: Szigetvári, Péter (szerk.) *VLLxx: Papers in Linguistics. Presented to László Varga on his 70th Birthday*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 351–362.
- R Development Core Team 2013. *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. [Számítógépes program, <http://www.R-project.org/>]
- Varga László 1990. A magyar hanglejtés fonológiai szempontú kutatásának rövid története. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 3: 183–196.
- Varga, László 2002. *Intonation and Stress: Evidence from Hungarian*. Palgrave Macmillan. Basingstoke & New York.

Huszthy Bálint
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék
Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Magyar Nyelvészeti Tanszék
huszthy.balint@gmail.com

Sándor Biborka
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Magyar Nyelv és Irodalom Szak
bsandor99@gmail.com